

Ярослав Лисейко

Львів

Збройні сутички поміж шляхтою Сяноцької землі у XV ст. в світлі актів судових інституцій регіону

Конфлікти у шляхетському середовищі, що в крайніх своїх проявах набували форм збройних сутичок та наїздів, протягом ранньомодерної доби були явищем характерним для усіх регіонів Польської Корони. У даній статті ми б хотіли дослідити особливості збройних сутичок та наїздів на прикладі Сяноцької землі, яка складала окрему адміністративно-територіальну одиницю в складі Польської Корони, з огляду на чисельність випадків такого роду та їх несистематизованість. Актові книги судових установ Сяноцької землі XV ст. містять чимало цікавого, подекуди колоритного матеріалу, що висвітлює збройні конфлікти, в яких брали участь мешканці Сяноччини. Описи збройних сутичок, що задокументовані в актовому матеріалі, дають нам змогу докладніше ознайомитись із характером самих збройних конфліктів, видом застосовуваної зброї, складом учасників сутичок, тощо.

Мотиви до насильницьких дій шляхти великою мірою криються у ментальних особливостях шляхетського світосприйняття. Для тогочасного суспільства була характерна всеприсутність фізичного насильства у щоденному житті, яке глибоко пронизувало світовідчуття тогочасних людей. Звичність практики міжшляхетських усобиць частково пояснювалась значною роллю культу насильства у формуванні шляхетської ідентичності того часу¹. Зокрема дослідник Юрій Зазуляк звернув увагу на те, що афективна поведінка шляхти (в т. ч. збройні конфлікти як один з її

¹ Ю. Зазуляк: *Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві XV ст.* В: *Соціум. Альманах соціальної історії.* Вип. 8. Київ 2008, с. 251.

проявів), була певною мірою суспільно необхідною та соціально обумовленою. Частий вияв ворожих емоцій у формі збройних сутичок і наїздів підкреслював важливість агресивності та войовничості, тобто саме тих форм поведінки шляхти, які становили основу уявлень про шляхетську честь, етос та культурний код маскулінності².

Спробуємо виокремити та систематизувати набір умов та ситуацій, за яких найчастіше виникали передумови для переростання конфлікту в прямі насильницькі дії однієї з сторін. Першопричини збройних конфліктів крилися переважно у неможливості вирішити мирним шляхом питання матеріального характеру. Справи нерідко ускладнювались близьким співіснуванням сусідів, що породжувало постійний стик інтересів та відносин, що нерідко суперечили одне одному. Це опосередковано potwierджує вже той факт, що різного роду конфлікти та сутички у переважній своїй масі відбувались поміж сусідами.

Непорозуміння часто виникали при спробах визначити границі поміж маєтками, чи при порушенні сусідських границь. Конфлікти через границі призводили до того, що міжсусідські стосунки часто виходили поза рамки добросусідства і набували рис тривалих міжособистих конфліктів. На сторінках судових актів знаходимо чимало спорів за границі між маєтками. Однак відомості про те, що спори даного роду переростали у збройні сутички є дуже спорадичними. Як приклад маємо слідуючий випадок: у 1488 р. тягнувся судовий спір за границі між селами Вітрилів і Кінське Рафаеля Гумніського з одного боку, та селами Дидня та Темишів Івана, Станіслава, і Зигмунда Деденських з другого. При цьому Рафаель Гумніський звинуватив братів у наїзді на своє село Вітрилів³.

Ескалації конфліктів сприяли юридичні нюанси розбору справ про границі чи розмежування маєтків. Зокрема судові спори, пов'язані із встановленням границь між маєтками, характеризувались складністю свого вирішення. Вони могли розбиратись протягом тривалих проміжків часу. Наприклад спір за границі між поселеннями Заршин і Страхотина Петра Смолицького з одного боку, а поселеннями Яцимир і Бажанівка Фредерика Яцимирського з другого перманентно тривав близько 20 років — з 1440 по 1460 р., при цьому конфлікт між сусідами інколи виходив за межі словесних баталій у суді і супроводжувався дрібними сутичками⁴.

Зброя інколи могла виступати як вагомий аргумент у боротьбі за спадщину. Наприклад, у 1504 р. Андрій Победенський, син померлого Станіслава оскаржив у суді свого дядька, Климента Победенського, який

² Там само, с. 240.

³ AGZ, T. 16, № 1862, 1863, 1874.

⁴ Там само, T. 11, № 1290, 1292, 1296—1298, 1302, 1468, 1469, 3551.

силою захопив і утримував маєток, спадкоємцем якого був Андрій. Конфлікт вирішився через поділ маєтку поміж обома родичами, для розмежування судом було призначено спеціальну комісію. При цьому двір, який Климент свого часу захопив силою залишився за ним, однак він був змушений заплатити Андрію 3 гроші для будівництва нового двору⁵. У іншому випадку, в 1508 р. Яків Пенъонжек, війський сяноцький, викрав силою свою двоюрідну сестру Анну, дочку померлого Матвія Небещанського, після чого насильно зробився опікуном Анни та її маєтків⁶.

Сутички пов'язані із боротьбою за спадщину точилися між сяноцькими можновладцями Диньовськими. Ян Диньовський не мав прямих нащадків, тож після його смерті спадщина перейшла до його двоюрідних братів — Миколи і Петра Жешовських. Водночас на спадщину претендувала вдова по Яну — Ядвіга, яка вдалася до сили щоби відстояти своє право на спадщину. Близько 1494 р. вона наслала загін, що складався приблизно із 30 чоловік на село Веселе. Нападники вчинили розбій і викрали 40 корів, 24 воли, 400 овець, згодом вторглися в село Ходорівку, де силою зібрали з селян чинші, нарешті пограбували кілька млинів⁷. Цікаво, що навіть через два роки конфлікт ще не було остаточно вичерпано, це опосередковано засвідчує той факт, що коли брати Жешовські продавали місто Динів з прилеглими селами можновладцю Яну Амору Тарновському, то зі свого боку зобов'язувались берегти Тарновського від посягань на маєток Ядвіги Диньовської та інших родичів⁸.

Приводом застосування зброї часто ставало бажання легкої наживи — як наслідок маємо випадки збройних наїздів з метою грабунку. Так сталося у 1441 р., коли Філь та Іван Добрянські здійснили наїзд на королівське село Улич. В ході наїзду вони вторглися у королівський двір і гвалтом викрали стадо королівської худоби⁹. В іншому випадку, у 1468 р. Катерина, вдова по Миколі Грабовницькому зазнала нападу своїх пасербів Миколи, Петра, Івана, Вільгельма і Завіси, в ході якого вони викрали посуд, срібні ложки, каблучки, шати та інші речі¹⁰. Також маємо нечисельні випадки, коли формувались озброєні банди з метою грабунку на торгових шляхах. Наприклад, у 1431 р. староста сяноцький позивав управителя з Тарнави пана Шешка і його людей за грабунок на публічній дорозі королівських підданих¹¹.

⁵ Там само, Т. 16, № 3013, 3056.

⁶ A. Fastnacht: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*. Cz. 3. Kraków 2002, s. 42.

⁷ AGZ, Т. 16, № 2337—2350, 2357.

⁸ Там само, № 2286, 2287.

⁹ Там само, Т. 11, № 1406, 1409, 1412.

¹⁰ Там само, Т. 16, № 528, 530, 533.

¹¹ Там само, Т. 11, № 480.

Збройні конфлікти в Сяноччині набирали масштабів справжніх міжусобних воєн, коли суперечки за допомогою зброї починали вирішувати між собою можновладці. До числа можновладства у Сяноцькій землі в XV ст. належало близько шести родин, у власності яких концентрувалась найбільша частка земель регіону. До таких належали Кміти-Собенські, Кам'янецькі, Пеньонжки, Тарновські, Ваповські, Фельштинські. У власності кожного з них знаходилося не менше десятка сіл тільки у межах Сяноцької землі. Могутність можновладців, а також наявність в кожного з них широкого кола залежної шляхти-клієнтів, якій надавались у посідання (умовне держання) певні маєтності, зумовлювала масштабність конфліктів, якщо такі виникали поміж ними.

Яскравим прикладом сутичок поміж можновладцями є конфлікт поміж Кмітами та Диньовськими. Очевидно суперечки між родинами розгорілися ще задовго до моменту, коли про них вперше згадується в джерелі. Зокрема вперше натрапляємо на сліди конфлікту в 1481 р., коли староста Сяноцької землі встановив заклад між Андрієм Кмітою з Вишниця та Яном Диньовським «[...] у зв'язку з суперечками і незвичайними війнами між ними проти статуту короля»¹². Цього ж року конфлікт доходить своєї кульмінації — незважаючи на встановлену домовленість Андрій Кміта здійснив збройний напад на передмістя Динова, що було власністю Яна Диньовського. У наїзді брало участь близько 60 чоловік шляхти і близько 100 осіб нижчого стану. Нападники були озброєні списами, арбалетами, панцирями, мечами та іншою зброєю. В ході сутички нападники пошкодили міські укріплення та огорожу, завдали ран людям, здійснювали стрільбу, при цьому із лайкою викликали Яна Диньовського¹³.

До нас дійшов цікавий випадок збройного наїзду, ініціатором якого виступила духовна особа — єпископ перемиський Микола. На це вказує скарга Генрика Кам'янецького, задокументована під 1470 р. Генрик оскаржив Миколу, єпископа перемиського і його капітулу у тому, що його люди, вислані з єпископської резиденції у Бжозові напали на його село Ясеницю, де знищили корчму¹⁴. Даний випадок не буде виглядати так незвично, якщо звернемо увагу на те, що певна частка володінь у Сяноцькій землі знаходилась в руках Церкви, зокрема власністю перемиського єпископа було місто Бжозів з довколишніми селами. Само собою сусідство володінь єпископа з маєтками сяноцької шляхти породжувало певні спільні відносини та інтереси, які однак могли суперечити одне одному, що в свою чергу породжувало конфліктні ситуації.

¹² „[...] propter dissesiones et bella inconsweta, contra statute regni” — там само, Т. 16, № 1527.

¹³ Там само, № 1530—1532.

¹⁴ Там само, № 736—738, 743—749.

Щоб краще уявити характер самих збройних сутичок та наїздів, а також створити повноцінну історичну картину таких випадків необхідно з'ясувати чисельний склад учасників таких сутичок, їхнє соціальне походження, тактику ведення бойових дій нападників, а також різновиди використовуваної зброї. Судові справи, задокументовані в актових книгах, що стосуються розбору випадків про наїзди та збройні сутички поміж шляхтою нерідко дають нам відповіді на сформувані нами вище запити.

На основі проаналізованих нами випадків конфліктів поміж сяноцькою шляхтою, які доходили до свого вирішення насильницьким шляхом, можемо ствердити, що число учасників сутичок та наїздів коливалось у проміжках від десятка до двох сотень осіб. При цьому число учасників сутичок перевищувало сотню осіб лише в рідкісних випадках, як наприклад у розглянутій повище сутичці поміж можновладцями Кмітами і Диньовськими, де загін Кміт становив близько 160 осіб. Найчастіше число учасників збройних конфліктів коливалось у рамках від десятка до кількох десятків чоловік. Наголосимо, що мусимо ставитись з певним пієтетом до того, що нам «кажуть джерела» в стосунку даних про число нападників у збройних наїздах, адже такі свідчення в актах як правило задокументовані із вуст осіб, постраждалих від нападів, а в страху, як відомо очі великі, тому не виключено, що вказані цифри нерідко могли бути перебільшені.

Якщо в актах вказувалось число нападників, то як правило, одразу відзначалося їхнє соціальне походження. Зокрема окремо відзначалось кількість шляхтичів, задіяних в сутичці та кількість осіб нижчого стану, яких у джерелах інколи означувано словом «голота». Нижче подаємо кілька випадків, на основі яких можемо унаочнити наші висновки.

У 1428 р. Мартин Захутинський оскаржив Мартина, управителя з Тарнави у тому, що той спільно з 20 чоловіками здійснив збройний напад на його маєток, в ході якого були поранені люди. Під час сутички нападники здійснювали стрільбу з луків¹⁵. В іншому випадку Ян Каптурек, воєвода із Собенського замку, у 1437 р. здійснив наїзд на Мартина Захутинського спільно з 6 чоловіками шляхти і 10 особами нижчого стану. Вони викрали гроші, худобу шати та сукно, два луки, меч та сідло¹⁶. Нарешті, у 1483 р. Микола Тиравський обвинуватив Миколу Семушовського, підсудка сяноцького у тому, що той здійснив збройний наїзд з 30 чоловіками шляхти і 60 чоловіками нижчого стану (голоти) на село Логочкову Волю, під час наїзду повіганяв селян та знищив кілька будинків¹⁷.

¹⁵ Там само, Т. 11, № 276.

¹⁶ Там само, № 1004, 1013, 1014, 1018, 1027, 1028.

¹⁷ Там само, Т. 16, № 1620.

На основі використаної нами вибірки прикладів про збройні сутички поміж шляхтою Сяноцької землі можемо вивести певні тактичні особливості здійснення збройних нападів. Перша особливість — у більшості випадків нападники користали з так званого ефекту несподіванки. Ми не знайшли жодного випадку з якого випливало би, що дві сторони конфлікту заздалегідь були б готові до збройної сутички, і відповідно стикались у рівносильній боротьбі. Натомість у практично всіх випадках бачимо чітко антагонізовані образи нападника і постраждалої сторони. Як правило нападник несподівано та неочікувано здійснював збройний наїзд, внаслідок чого жертва нападу неспроможна була дати активну збройну відсіч, тому частіш за все зазнавала шкоди і втрат.

Слідуюча тактична особливість полягала в тому, що у більшості проаналізованих нами випадків нападник старався якомога довше контролювати захоплений об'єкт, це зокрема стосується тих випадків, коли збройний напад здійснювався з метою заволодіти спадщиною, встановити з вигодою для себе межу із сусідським маєтком, чи оволодіти певним господарським об'єктом. Успішність такої тактики наочно ілюструє вже той факт, що нападник міг утримувати захоплений об'єкт, доти доки конфлікт не вирішувався в судових інстанціях.

Часто тактичною метою нападника було завдання матеріальної шкоди супротивнику. Такі дії дозволяли з одного боку залякати супротивника, з іншого — показати серйозність своїх намірів, якщо супротивник і надалі діятиме проти його інтересів. У випадках даної категорії руйнування в першу чергу зазнавали об'єкти господарської діяльності. Наприклад, у 1501 р. люди Сігізмунда Деденського здійснили напад на село Горки, яке в цей час посідала Анна Деденська, в ході якого умисно пошкодили млин¹⁸. В ході іншого випадку Станіславу, Сігізмунду та Івану Деденським була завдана шкода людьми Івана Деньовського. Шкоду, яку завдали слуги і селяни Івана Деньовського, яскраво ілюструє судовий акт: нападники «знищили на півланку копи зібраної пшениці, на іншому — стоптали ще не вижату пшеницю, забрали 2 серпи. На третьому півланку [нападники] завдали ран дівчині, забрали серп, там таки перевернули віз, побили двох людей, забрали сокири, ідучи далі [вони] пошкодили просо і гнали дівчину, яка втікаючи впала і була ними побита, також забрали її серп [...]»¹⁹. Як бачимо нападники намагались зашкодити збору урожаю. Ще в іншому випадку, у 1439 р. Микола, жупник з Тирави здійснив наїзд проти Степана Дебського, в результаті якого захопив і силою утримував ділянку в селі Чашин, вартістю в 30 грошів.

¹⁸ Там само, № 2731, 2849, 2867.

¹⁹ A. Fastnacht: *Słownik historyczno-geograficzny ziemi sanockiej w średniowieczu*. Cz. 1. Brzozów 1991, s. 104.

У наїзді крім Миколи брав участь ще один шляхтич і 20 осіб нижчого стану²⁰.

Проблема ставлення судових інституцій до міжшляхетських сутичок і зіткнень може слугувати окремою темою для дослідження. Однак можемо ствердити, що з юридичної точки зору сутички отримували негативну оцінку, адже несанкціоновані державною владою військові дії автоматично виходили поза межі правового поля. Як цікавий виняток можемо назвати справу між Петром Пелькою та Павлом Пелькою Пельвельськими. Петро позвав Павла до суду, у зв'язку з тим, що той здійснив напад на Пельню Гірську, яку гвалтом захопив, а його, Петра усунув із села. За рішенням суду Петрові дозволи знову посідати село, однак Павло відповідальності за свій вчинок не поніс, оскільки «здійснював кривду правом, а не гвалтом»²¹. Разом з тим шляхетські міжусобиці певною мірою стали соціокультурною реалією тогочасного життя у зв'язку із надзаконним становищем шляхти в Польській Короні²².

Зазначимо, що нами проаналізовані випадки, які дійшли до нас у вигляді записів у актових книгах судових інституцій Сяноцької землі. Однак з великою долею імовірності можемо припустити, що існувало певне число міжособистісних конфліктів поміж сяноцькою шляхтою, що знаходили своє вирішення за допомогою зброї, не доходячи до суду. Інколи в джерелах могла лише опосередковано відклатись згадка про якість серйозні збройні конфлікти. Тому не вважаємо за можливе вивести об'єктивне число сутичок поміж мешканцями Сяноцької землі у XV ст.

На думку Юрія Зазуляка шляхетські конфлікти рідко доходили до вбивства супротивника. Застосування насильства у шляхетських конфліктах XV ст. не мало рис кривавих вендет, які б призводили до значного числа жертв. Насильство та кровопролиття обмежувалися переважно побоями та ранами і мали за мету передовсім залякування супротивника та примушення його прийняти умови замирення, вигідні агресору. У використанні насильства важливим був насамперед момент символічного приниження та завдання шкоди честі супротивнику, проте не слід забувати, що символічний, ритуальний вимір шляхетського насильства, легко матеріалізувався в акти брутальної та дикої агресії²³.

Отож основні витоки збройних конфліктів між шляхтою Сяноцької землі у XV ст. крились в ментальних особливостях шляхетського світосприйняття, а також у специфіці соціально-правового клімату Польської

²⁰ AGZ, T. 11, № 1181.

²¹ A. Fastnacht: *Słownik historyczno-geograficzny...*, Cz. 3, s. 32.

²² О. Лабур: *Деякі прояви войовничості української шляхти щодо маєткових справ (XVI—XVII ст.)*. наукові праці МДГУ ім. Петра Могили. Серія «Історія». Т. 17. Вип. 4.

²³ Ю. Зазуляк: *Погрози та вияви емоцій у шляхетських конфліктах у Руському воєводстві XV ст...*, с. 252.

Корони, де на противагу слабкій королівській владі існували розвинуті інститути шляхетського самоврядування. Збройні конфлікти інколи мали місце у випадках боротьби за спадщину чи за визначення границь поміж маєтками, могли зумовлюватись прагненням легкої наживи, образою шляхетської честі чи протиріччями у господарсько-економічних справах. В ролі дійових осіб та ініціаторів збройних конфліктів виступала місцева шляхта, також учасниками сутичок були особи, які стояли нижче на соціальній драбині.

Jarosław Lysejko

Konflikty zbrojne między szlachtą ziemi sanockiej w XV wieku w świetle tamtejszych aktów sądowych

Streszczenie

Artykuł dotyczy zajazdów i konfliktów zbrojnych między szlachtą ziemi sanockiej w XV wieku, które to spory były częstym zjawiskiem w życiu późnośredniowiecznej Polski. Zajazdy odbywały się z powodu sporów o spadek, konfliktów o granicę między majątkami szlacheckimi, mogła się także do nich przyczynić uraza godności szlacheckiej czy chęć wzbogacenia się dzięki łupom. W tekście na przykładzie ziemi sanockiej — na podstawie ksiąg sądowych — podjęto próbę zarysowania osobliwości tych zajazdów, ich liczby i składu uczestników.

Jarosław Lysejko

Armed collisions among the nobility of Sanok land in the 15th century based on Justice Institution Acts of the region

Summary

This article is dedicated to the investigation of armed raids and invasions among nobility of Sanok area in 15th century. Thesese armed attacks were typical occurrence in the nobility's life of the time. The reasons for raids of nobility were hidden deeply in their minds as well in their laws and social environment of Mediaeval Poland. Also despite the fact that the nobility become stronger and stronger, the positions of royal authority weakened in that time. Sometimes the armed raids occurred during quarrels for the inheritance, the line between noble estates or even when it was about the honor of noble. The reason could also be a desire to enrich themselves by robbery. In this article on the example of Sanok land are investigated tactical peculiarities of how armed raids were carried out, the quantity and social classes of participants.